

ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III TOMUL IX MEM. 5

PORTRETE ȘI LUCRURI DOMNEȘTI
NOU-DESCOPERITE

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1928

PORTRETE ȘI LUCRURI DOMNEȘTI NOU-DESCOPERITE

DE

N. IORGA

Ședința de la 19 Octombrie 1928

Imprejurările mi-au scos înainte în ultimul timp câteva portrete și obiecte ale Domnilor noștri care represintă o reală îmbogățire a cunoștinților, încă neîndestulătoare, despre vieța însăși în trecutul românesc.

I

O adevărată întâmplare—reproducerea de d. Rădulescu Pogoneanu, pentru proiecțiuni după o Istorie universală francesă — m'a pus înaintea unui portret, știut de Bălcescu, în studiile lui, așa de răbdătoare, asupra portretelor păstrate la Biblioteca Națională din Paris, ale lui Mihai Viteazul, dar socotit ca de o valoare inferioară față de acela pe care-l cunoaștem ¹⁾ (fig. 2).

Nu mai e chipul cu căciula întoarsă într'o parte, cu penele de cocor ieșind din copca împodobită cu pietre scumpe, dar, mai ales, acel chip care a trecut de la o carte la alta, de la schița așa de impresionantă a lui Sadeler la interpretările artistice din marile tablouri de grupe ale lui Franz Franken al II-lea, înfățișând pe Domnul românesc, ici ca element pitoresc, decorativ în suita unui trufaș Rudolf al II-lea, devenit un Cresus care-și arată comorile, dincolo ca un crunt și lacom de voluptate Irod, primind pe tavă un cap al lui Ioan Botezătorul, care nu e decât al nenorocitului cardinal Andrei, reprodus de gravura timpului. Nu e

¹⁾ V. *Magazinul istoric*, IV, pp. 4—5. D. C. Obedeau l-a reprodus în broșura sa despre portretele lui Mihai Viteazul.

acel aspect triumfal de războinic încununat de izbânzile cele mari pe care-l cuprinde și cutare istorie universală în limba francesă găsită ieri, de mine, foarte departe, în frumoasele săli pustii ale Bibliotecii Universitare din Evora, în Portugalia (fig. 1).

Aici avem a face cu un războinic purtând—și astfel se vede observația directă a desemnatorului—platoșa peste o haină pestriță cu mânecile largi, iar peste acest înveliș de fier însuși, nu o misadă de samur, ca în portretul lui Sadeler, ci o blană flocoasă care la spate se coboară până foarte jos, o adevărată gubă de cioban în locul blăunii luxoase și decorative. Cingătoarea pare a fi tot de metal, și se deosebește ca un cap de lup. Sabia e de formă orientală turcească, prinsă de această cingătoare cu un lanț. În mână un toiag de comandă, mai curând decât un sceptru.

Dar mai nou decât toate ceșelalte caractere ale portretului e capul descoperit, cu enorma frunte largă, vădit pleșuvă, cu păr bogat des pe tâmpile. Ochii sânt cei cunoscuți, mari, cu căutătura adâncă; se deosebește aici mai bine nasul mare, grecesc, solid împlântat în oasele obrazului, care sânt și în acest desemn ieșite puternic în afară. Se deosebește mustața îngrijită, cu sfârc, de-asupra bărbii, care aici e îngustă, ascuțită, pe când în tragica operă a lui Sadeler ea se răsfiră țepoasă, amenințătoare.

Adevărul, izbitorul adevăr al acestei opere, cu totul nepregătită, se întâmpină și în decor.

El înfățișează ceva corespunzător cu inscripția care dă locul: Nicopoli și data: a luptelor peste Dunăre din 1598. Recunoaștem dealul de deasupra Dunării, înalt, drept, pe care se desfac limpede ca pe înălțimile pustii ale Asiei siluetele călătorilor pașnici și ale ostașilor de avangardă, porniți spre pradă. Astfel de ostași călări se profilează de fapt supt acest părete de pământ gol de arbori. Mai jos, acolo unde trebuie să se înțeleagă larga Dunăre, un cavaler singur aleargă în fuga calului ca spre asalt, de la pălărie se desfășură o pană: poate fi Mihai însuși mergând la luptă.

În sfârșit în colțul din stânga se văd ziduri cu o poartă largă între două ferești mărunte, iar de-asupra trei turnuri mari. E foarte probabil că avem înaintea aspectul, de mult dispărut, al unor fortificații datând din epoca bizantină.

Inscripția e aceasta: «Michel Vaivode della Valacchia, il quale prese la città di Nicopoli nella Bulgaria, l'anno 1598», și se adaugă numele gravorului «Ioan Orlandi forma in Roma».

Scene, necunoscute, de fantazie din viața lui Mihai le dau după cronici contemporane (fig. 3 și 4).

II

Portretele de biserică ale lui Constantin-Vodă Brâncoveanu sânt numeroase, și în general de un vădit realism, începând cu acela care-l arată tânăr în biserica de la Mogoșoaia, lângă cel mai frumos din palatele lui. În ce privește pe celelalte — de meșteri apuseni, — trebuie să ne mărgenim numai la două: cel adaus la dicționarul grecesc al lui Varinus și cel pe care l-a introdus, întovărășit de chipurile celor patru feciori, meniți și ei unei așa de groaznice soarte, Del Chiaro, în cartea lui așa de cunoscută. Să se adauge și foarte reușita presintare a Domnului acum bătrân, la capătul unei lungi și atât de prospere Domnii, în medalia imitată, cum am arătat aiurea, după oselele venețiene, care, denunțată Turcilor, trebuia să-i aducă atâta rău.

Cu prilejul unei visite la castelul de la Breaza al d-lui Constantin Brâncoveanu mi-a răsărit înainte pe neașteptate un nou, foarte original și deosebit de prețios portret (fig. 5).

E o fotografie după un manuscript, asupra căruia d. Brâncoveanu, care a moștenit-o de la părintele său, nu mi-a putut da nici o lămurire. Cadrul de flori, foarte împodobit, e în genul lui Antim Ivireanul, oarecum asemănător cu stampele din cărțile lui bisericesti și cu acele desemnuri ale manuscriptului de la Chiev pe care de curând le publică d. Ștefan Gr. Berechet în Buletinul secțiunii basarabene a Comisiei Monumentelor Istorice. Poate n'am greși văzând chiar în atât de înzestratul, supt toate raporturile, Iberian, pe autorul acestei foarte delicate lucrări. Din acest decor floral Vodă, purtând obișnuita pălărie sprintenă, apare cu un deosebit aier de tinereță, comparabil cu acela din gravura italiană: un Brâncoveanu vioiu, cu trăsăturile fine și nobile.

Avem a face cu figura de împodobire a unui manuscris grec sau oriental, poate sirian sau arab—și se știe cât de mult s'a gândit bogatul Domn la ajutarea cu cărți religioase a creștinilor de aceste limbi răsăritene, cărora și altfel li făcea daruri pentru biserici. Am publicat în *Revista istorică* a mea acelea pentru mănăstirea Chalke din Insulele Principilor, în față cu Constantinopol. De curând, și d. I. Bianu, semnală în *Analele noastre*, partea administrativă un hrisov—pe care l-am tipărit cu câtva timp înainte—de mărinimos donator pentru biserica, de mult distrusă, de

la Vlah-Saraiu, de la palatul din Constantinopol al Terii-Românești, biserică pusă la sfârșitul secolului al XVI-lea la dispoziția Patriarhului, scos de lăcomia turcească, pe rând, din toate marile și vechile lui lăcașuri.

III

Dar cu privire la Brâncoveanu pot prezenta încă o descoperire recentă.

Se știa printr'un articol al lui Victor Langlois, armenologul, și prin altul al lui Giovanni Veludo, cercetătorul venețian al lucrurilor privitoare la Grecii din cetatea sa ¹⁾, că o sabie a lui Constantin-Vodă se păstra la *Armeria Reale* din Turin. Cel d'întăiu care s'a ocupat de dânsa credea că a găsit chiar sabia celui din urmă Impărat bizantin, căzut întru apărarea Capitalei lui, Constantin Paleologul.

Necunoscând rectificarea lui Veludo, aceeași greșală ca Langlois o făcea negustorul armean din Paris care, acum câțiva ani, mi se adresă pentru a vedea o altă sabie a «domnului Constantin», pomenit astfel, grecește, într'o rugăciune pentru sănătate și izbândă — *αἰθέριος Κωνσταντῖνος* — pe această armă însăși. De la întâia vedere, — și neavând la îndemână articolul lui Veludo, pe care-l posedă Academia, — în fața formulei care numia pe proprietar — căci niciodată Impărației Romei Noi n'au purtat acest titlu modest —, ca și în fața ornamentației de aur săpată în oțelul oriental: Maica Domnului cu pruncul în brațe, îngerii ținând o simplă coroană princiară, ca și înfloriturile d'împrejur, am arătat că nu poate fi vorba de nimeni altul decât de Domnul Terii-Românești. Mă gândisem chiar că s'ar putea oferi, pentru încoronare, regelui Ferdinand, dar mi s'a obiectat că n'ar aduce noroc — și norocul n'a fost nici fără asta, — sabia unui prinț care a perit în așa de triste împrejurări.

Dd. Diehl și Bréhier au dat același răspuns: arma *nu e bizantină*. Cu oarecare rezerve, într'un studiu de acum vre-un an, d. Fr. Makler, cunoscutul armenisant din Paris, ajungea la aceleași concluzii. Intr'o cercetare mult mai întinsă și perfect informată, din *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, anul 1926, d. C. Marinescu aducea înainte și lista, care ni s'a păstrat, a săbiilor lui Vodă-Constantin, aflătoare la Brașov și pe care negustorul domnesc, Apostol Manu, le-a vândut în toate părțile pentru familia nenorocită, ajunsă în sărăcie. D. Marinescu adăugia

¹⁾ D. C. Marinescu l-a amintit în bogatul său studiu *Trei săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», XIX, p. 93 și urm.

însă o descoperire: a unei a treia săbii, găsite de d-sa la Museul Louvruului: aici inscripția e însă întreruptă după invocarea «împăratului neînvins, cuvântului lui Dumnezeu a tot țiitorul» ceia ce arată, cred, un exemplar de încercare.

În August, vizitând din nou Stockholmul, la Nordisk Museum, care păstrează în vitrinele lui și unele arme orientale, privirea soției mele s'a oprit asupra unei săbii care i s'a părut asemenea cu cele obișnuite la noi. Cercetând-o, am recunoscut imediat și chipul Precistei și coroana purtată pe sus de îngeri și înfloriturile și caracterul însuși al literelor de aur încrustate. Se păstrează și vechiul mâner, înlocuit în sabia de la Paris. Aici însă inscripția nu dă numele proprietarului domnesc, ci numai rugăciunea scoasă din Psalmi: *τιμώρησον, δέσποτα, τοὺς τιμωρούντας με καὶ ἀδικήσον τοὺς ἀδικοῦντας με*: «Pedepsește, Doamne, pe cine mă pedepsește și plătește cu nedreptate celor ce pe mine mă nedreptățesc». E ceva fatidic în aceste cuvinte care fac să se prevadă catastrofa din Constantinopol. Arma a fost cândva a prințului de Nassau-Siegen, general al Ecaterinei a II-a contra Turcilor¹⁾ (fig. 6, 7).

Puțin timp după aceasta d. C. Karadja găsia a cincea sabie la Arsenalul din Berlin (ul. 7722); o află după o comunicație, orală, a d-sale. Ea poartă inscripția: *δίκασον, κύριε, τοὺς ἀδικοῦντας με, πολέμησον τοὺς ἀδικοῦντας με*.

IV

Cunoșteam mai multe portrete ale lui Dimitrie Cantemir. Ele pleacă de la cel din Rouen, de un distins maestru frances necunoscut, care prezintă pe tinerele fecior domnesc înainte de trecătoarea cinste a unei domnii elective. Indată după această descoperire a d-rei Maria Bengescu, descoperire pe care îndată am reușit s'o identific, se pune portretul gravat la 1745 de C. Fritsch, pentru Antioh, ambasadorul imperial, scriitorul rus, fiu al lui Dimitrie: figură energică supt bucele bogate de păr fals; sprincene groase pe ochii bulbucați, plini de o poruncitoare expresie, ochii unui Moldovean de veche rasă, ca ai predecesorului său pe tron, Gheorghe Ștefan, scurtă mustață albită în obrazul plin, cu puțină gușă. Cu cravata francesă și manșete francese,

¹⁾ Dătoresc fotografia bunătății baronului Cedestrom, conservatorul secțiunii.

cu lanțul îndătinat al Domnilor noștri, pe care-l constatăm și supt Petru Rareș, cu buzduganul scurt țintuit la capete, el poartă platoșa peste care e aruncată hermina stăpânitorului de țară. Stema de jos are într'un cartier bourul între săbiile Movileștilor, în cel de desupt corbul cu crucea în plisc al Țării-Românești; în față, însemnele cantimirești: două păsări cu două săbii sus, jos o mână întinsă ce pare că reține crupa unui cal; în mijloc o figură mică nelămurită. Iscălitura românească e numai: Dimitrie Cantemir, în față: Demetrius Cantemyr. Deci e înainte de Domnia dăruită de Turci în 1710, dar după acea încercare din 1693 de a se impune prin singura voință a țerii. Iată-l ca Domn fugar trăind între ai lui în părțile Harcovului, puțintel sălbătăcit de această vieață singuratică: fața lată, părul rățezat, aspectul unui Hatman căzăcesc. Bantiș-Caminschi a adaus acest portret la lucrarea lui despre Domnul moldovean. În sfârșit, în anii de curtenie, soțul nu așa de bătrân al cneghinei Anastasia Galițin, e făcut, cu multă grijă de a-l întineri, cu o perucă de forma obișnuită după Ludovic al XIV-lea, înfoiată și încrețită, cu mustățile rase, cu ochii împlânziți, cu aceiași toaletă ca în gravura lui Fritzsch, care e vădit imitată. Supt acest chip, pe care Gr. Tocilescu l-a reprodus înaintea ediției nouă a *Hronicului* cantemiresc, fără nicio deosebire stema ținută de aceiași lei. Dar se cetește la legendă: «Ioannes Demetrius C[onstantini] K[antemyrius] p[rinceps], t[errae] M[oldaviae] D[ominus] și, în față: Ioan Dimitrie C[onstantin] C[antemir] V[oevod], g[ospodar] z[emli] moldav[scoi]. Cărțile multe din portretul 2 sânt înlocuite prin una singură.

Aceleși chip, în mai bătrân și obosit, cu aceleași arme, se cuprinde în gravura, foarte fină, a lui E. Morellon Lacave, din Amsterdam, la 1735, care poartă în jur inscripția francesă: Demetrius Cantemir, prince de Moldavie et fait prince du St. Empire russe et conseiller privé de Sa Majesté, l'empereur Pierre le grand. Apoi la stânga: mort 1723, le 2 août, âgé de 50 ans. În sfârșit, de ambele laturi ale barei: Demetrius Cantemir, Moldaviae dux, S. Imperii omnium Russarum (sic) princeps creatus, necnon senator et a consiliis secretioribus Petri Magni Imperatoris triumphantis memoriae, obiit die XXI augusti anno MDCCXXIII, aetatis suae L-mo.

Pe Dimitrie în Scaun nu-l aveam. O gravură de curând cumpărată de d. C. Karadja împlinește această lipsă. De origine polonă, dat fiind titlul care se dă: «Demetrius Cantemirius, *Palatinus* Moldaviae» — și de aici se vede și că e vorba de cineva care domnește —, ea ni presintă,

într'un medalion așezat pe un cadru de lezezi, sprijinit pe o masă cu mai multe margini, un om tânăr, cu aspect foarte autoritar, fără nimic din blândeța portretului frances făcut la Constantinopol, cu părul natural în bucle scurte care nu se coboară până la umăr; o cărare le desparte și aici neted în două. Supt nasul voluntar mustața e tânără, fină, cu cochete șfichiuri; barba, lăsată după așezarea în Domnie, e încă puțină, ascuțită. Platoșa strânge de aproape o cravată occidentală care abia se întrevește. Peste dânsa se vede o tunică brodată, totul fiind acoperit cu caftanul pe care-l căpтуșește o blană scumpă (fig. 8).

V

D. A. Sturdza pomenise și el între medaliile Domnilor noștri pe aceia a nenorocitului Fanariot Constantin Hangerli, ucis la București de Turcii cari dăduseră crezare unor învinuiri de rea administrație lacomă ori, mai probabil, unor grave pări de trădare cu creștinii (1793).

D. Karadja are un exemplar al acestei medalii de aur. În adevăr el poartă legenda: *Constantinus Hangerli, princeps Valachiae*, ceea ce în-lătură orice îndoială. Dar chipul domnesc, pus alături cu cel de pe *osella* lui Constantin Brâncoveanu, cu care succesorul grec nu s'a asemănat decât în numele de botez și în tragicul sfârșit, arată o perfectă identitate: același chip fin cu mustața suptire și barba mică rotundă, aceiași cucă și aceleași pene, aceiași pelerină de blană răscoită peste veșmântul de ceremonie.

E un plagiat monetar. Făcut de cine? Nu de bietul Hangerli, căruia o asemenea inițiativă i-ar fi fost imputată mai greu decât unui Domn de talia Brâncoveanului. Nu acelui Alexandru Hangerli care în epoca napoleoniană a căpătat un tron pe care nu putea să-l ocupe. Ci, credem, acelor urmași ai învățatului fost dragoman, pomenit acuma, cari se strămutară în Apus, unul din ei ajungând a îndeplini o funcție înaltă la Curtea Prusiei. Ar fi de cercetat, pentru o mai deplină precizare, originea acelor câteva exemplare care au fost împărțite sau scoase în vânzare.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Uciderca lui Mihai Viteazul, după *Le grand Théâtre Historique* (Anonim) (A Leide) 1703 (Exemplar al d-lui Scarlat Calimachi)

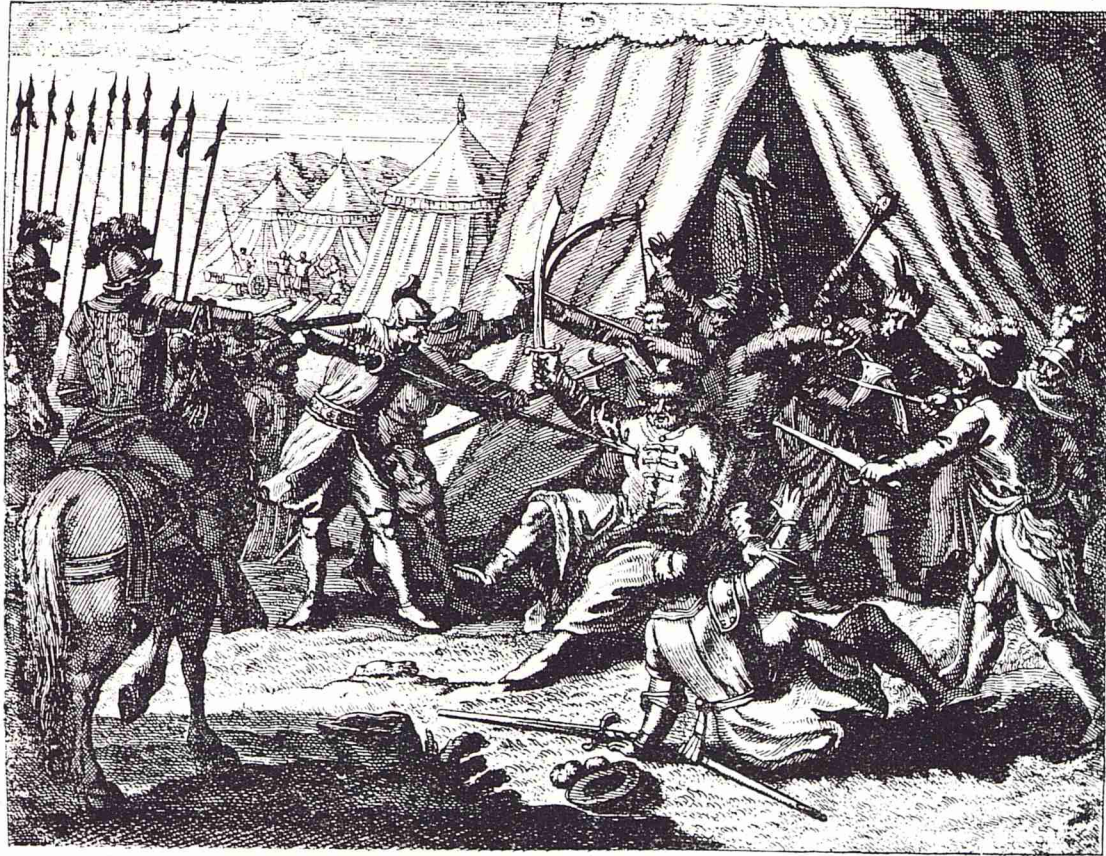

Fig. 4

Uciderea lui Mihai Viteazul, după *Giovanni Sagredo și Ricaut* «Die Neu-eröffnete ottomanische Phorte (Augsburg) 1694». (Exemplar al d-lui Scarlat Calimachi)

Fig. 5

A. R. — *Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III. Tomul IX. Mem. 5.*

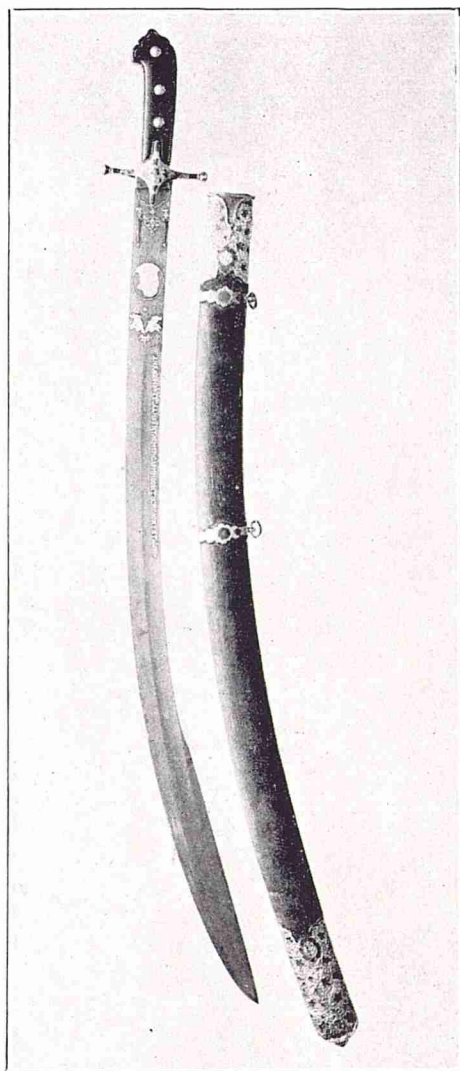

Fig. 6

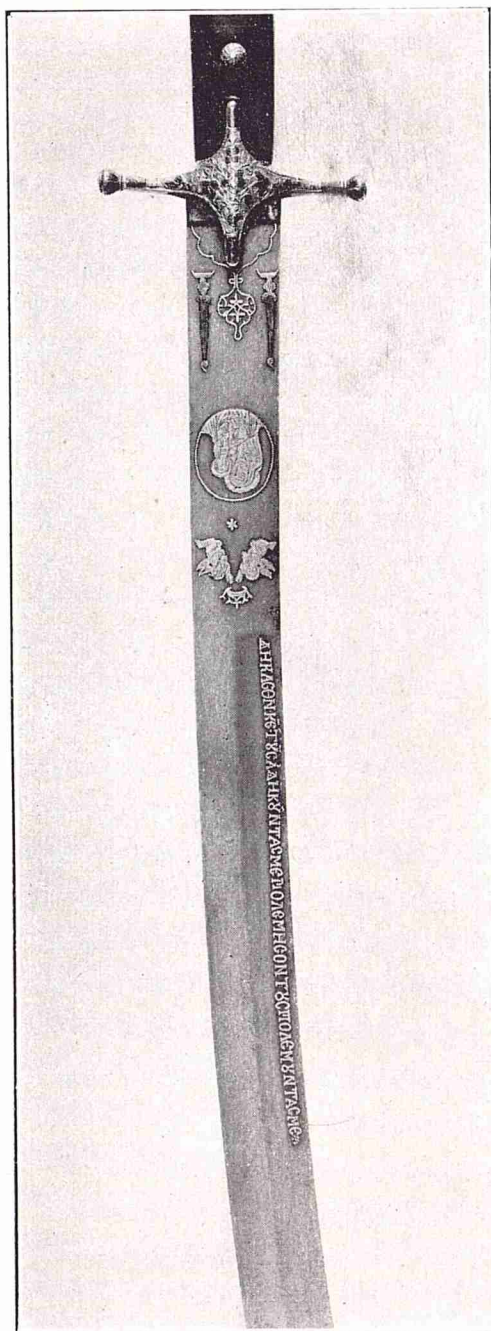

Fig. 7

Fig. 8

